

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनु॑म॒त्यै पुरो॒डाशं॑ म॒ष्टाकं॑ पा॒लं निर्व॑पति। ये प्र॒त्यश्चः
श॒म्याया॑ अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॑तमेकं क॒पालम्। इ॒यं वा
अनु॑मतिः। इ॒यं नि॒र्ऋतिः॑। नैर्ऋ॑तेन॒ पूर्वे॑ण प्रच॑रति।
पा॒प्मानं॑ मे॒व नि॒र्ऋतिं॑ पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एकं॑ क॒पालो॑ भवति।
ए॒कधै॑व नि॒र्ऋतिं॑ नि॒रव॑दयते। यदहं॑ त्वा॒ गार्ह॑पत्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॒त्वाऽग्नि॑र॒नूत्थाय॑। अ॒ध्व॒र्युं च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्।
वी॒हि स्वा॒हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इत्या॑ह। आहु॑त्यै॒वैनं॑ श॒मय॑ति।
ना॒र्तिमा॑र्च्छ॒त्यध्व॑र्युर्न यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॑ यन्ति। तद्धि
नि॒र्ऋत्यै॑ भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं यन्ति। ए॒षा वै नि॒र्ऋत्यै॑
दिक्। स्वा॒यां मे॒व दि॒शि नि॒र्ऋतिं॑ नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॒कृ॒तु इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा॑। ए॒तद्वै नि॒र्ऋत्या॑
आ॒यत॑नम्। स्व ए॒वाय॑तने॒ नि॒र्ऋतिं॑ नि॒रव॑दयते। ए॒ष
तै॑ नि॒र्ऋते॑ भा॒ग इत्या॑ह। नि॒र्दि॑शत्यै॒वैनाना॑म्। भू॒ते

हविष्मत्यसीत्याह। भूतिमेवोपावर्तते। मुञ्चेमम९हंस
इत्याह। अ९हंस एवैनं मुञ्चति। अङ्गुष्ठाभ्यां जुहोति॥३॥

अन्तत एव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णं वासः कृष्णातूषं
दक्षिणा। एतद्वै निर्ऋत्यै रूपम्। रूपेणैव निर्ऋतिं
निरवदयते। अप्रतीक्षमायन्ति। निर्ऋत्या अन्तर्हित्यै।
स्वाहा नमो य इदं चकारेति पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति।
आहुत्यैव नमस्यन्तो गार्हपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन
प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनु मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव
धेनुं कुरुते। आदित्यं चरुं निर्वपति। उभयीष्वेव
प्रजास्वभिषिच्यते। दैवीषु च मानुषीषु च। वरो दक्षिणा।
वरो हि राज्य९ समृद्धौ। आग्नावैष्णवमेकादशकपालं
निर्वपति। अग्निः सर्वा देवताः॥५॥

विष्णुर्यज्ञः। देवताश्चैव यज्ञं चाव रुन्धे। वामनो वही
दक्षिणा। यद्वही। तेनाग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ।
अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति। अग्नीषोमाभ्यां
वा इन्द्रो वृत्रमहन्निति। यदग्नीषोमीयमेकादशकपालं

निर्वपति॥६॥

वारत्रघ्नमेव विजित्यै। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। इन्द्रो
वृत्रं हत्वा। देवताभिश्चेन्द्रियेण च व्यार्ध्यत। स
एतमैन्द्राग्रमेकादशकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। तेन वै स
देवताश्चेन्द्रियं चावारुन्ध। यदैन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपति।
देवताश्चैव तेनैन्द्रियं च यजमानोऽव रुन्धे। ऋषभो वही
दक्षिणा॥७॥

यद्वही। तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ।
आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति। ऐन्द्रं दधि। यदाग्नेयो
भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्। यज्ञमुखमेवर्द्धि पुरस्ताद्धत्ते।
यदैन्द्रं दधि॥८॥

इन्द्रियमेवाव रुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा। यद्वही।
तेनाग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। यावतीर्वै प्रजा
ओषधीनामहुतानामाश्नन्। ताः पराऽभवन्। आग्रयणं
भवति हुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्।
तावेतमैन्द्राग्रं द्वादशकपालं निर्वृणाताम्। यदैन्द्राग्नौ

भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। वैश्वदेव-
श्चरुर्भवति। वैश्वदेवं वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। सौम्यः श्यामाकं चरुं
निर्वपति। सोमो वा अकृष्टपच्यस्य राजा। अकृष्टपच्यमेवास्मै
स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः हि देवतया वासः
समृद्धौ। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति। सरस्वते चरुम्।
मिथुनमेवाव रुन्धे। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धौ। एति
वा एष यज्ञमुखादध्याः। योऽग्नेर्देवताया एति। अष्टावेतानि
हवीर्षि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रौऽग्निः। तेनैव
यज्ञमुखादध्या अग्नेर्देवतायै नैति॥११॥

ईयुर्निर्वदयतेऽङ्गुष्ठाभ्यां जुहोत्यनुमतिर्देवता निर्वपति वही दक्षिणा यदैन्द्रं दध्यपराभावाय
स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धौ षट्॥ [१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न
प्राजायन्त। सोऽग्निर्कामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स
प्रजापतये शुचमदधात्। सोऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं
च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः प्रजामिच्छमानौ।

तास्व॒ग्निम॒प्यंसृ॑जत्। ता अ॒ग्निर॒ध्यैत्॑॥१२॥

सोमो॒ रेतो॑ऽदधात्। स॒वि॒ता प्रा॑ज॒नय॑त्। सर॑स्वती॒
वाच॑मदधात्। पू॒षाऽपो॑षयत्। ते वा ए॒ते त्रिः॑ सं॒व॒त्स॒रस्य॑
प्रयु॑ज्यन्ते। ये दे॒वाः पु॒ष्टि॑पतयः। सं॒व॒त्स॒रो वै प्र॒जाप॑तिः।
सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्रा॑ज॒नय॑त्। ताः प्र॒जा जा॒ता
म॒रुतो॑ऽघ्नन्। अ॒स्मान॑पि न प्रायु॑क्ष॒तेति॑॥१३॥

स ए॒तं प्र॒जाप॑तिर्मा॒रुत॑ꣳ स॒प्तक॑पालमपश्यत्।
तन्नि॑र॒वप॑त्। ततो॒ वै प्र॒जाभ्यो॑ऽकल्पत। यन्मा॑रु॒तो
नि॒रु॒प्यते॑। य॒ज्ञस्य॑ क्लृ॒प्त्यै॑। प्र॒जाना॑म॒घाता॑य। स॒प्तक॑पालो
भव॑ति। स॒प्तग॑णा॒ वै म॒रुतः॑। ग॒ण॒श ए॒वास्मै॑ वि॒शं क॑ल्पयति।
स प्र॒जाप॑तिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः॑ प्र॒जा असृ॑क्षि। म॒रुत॑स्ता अ॒वधि॑षुः। क॒थम॑पराः
सृ॒जे॒येति॑। तस्य॑ शु॒ष्मं आ॒ण्डं भू॑तं नि॒र॒वर्त॑त। तद्व्य॑द॒हर॑त्।
तद॑पोषयत्। तत्प्रा॑जा॒यत॑। आ॒ण्डस्य॑ वा ए॒तद्रूप॑म्।
यदा॑मि॒क्षा। यद्व्य॑द्ध॒रति॑॥१५॥

प्र॒जा ए॒व तद्य॑ज॒मानः॑ पोषयति। वै॒श्वदे॒व्यामि॑क्षा
भव॑ति। वै॒श्वदे॒व्यो वै प्र॒जाः। प्र॒जा ए॒वास्मै॑ प्रज॑नयति।

वाजिन॒मान॑यति। प्र॒जास्वे॒व प्रजा॑तासु॒ रेतो॑ दधाति।
 द्यावा॑पृथि॒व्यं एक॑कपालो भवति। प्र॒जा ए॒व प्रजा॑ता
 द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मुभ॒यतः॑ परि॒ गृह्णा॑ति। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता
 आसन्। सोऽ॒ग्निर्ब्र॑वीत्॥१६॥

माम॑ग्रे॒ यज॑त। मया॒ मुखे॒नासुरा॑ञ्जेष्य॒थेति॑। मां
 द्वितीय॑मिति॒ सोमो॑ऽब्रवीत्। मया॒ राज्ञा॑ जेष्य॒थेति॑। मां
 तृतीय॑मिति॒ सवि॑ता। मया॒ प्रसू॑ता जेष्य॒थेति॑। मां च॑तु॒र्थीमिति॑
 सर॑स्वती। इन्द्रि॒यं वोऽ॒हं धा॑स्यामीति॑। मां प॑ञ्च॒ममिति॑
 पूषा॑। मया॑ प्रति॒ष्ठया॑ जेष्य॒थेति॑॥१७॥

तैऽ॒ग्निना॒ मुखे॒नासुरा॑नजयन्। सोमे॒न राज्ञा॑। स॒वित्रा॑
 प्रसू॑ताः। सर॑स्वतीन्द्रि॒यम॑दधात्। पूषा॑ प्रति॒ष्ठाऽऽसी॑त्। ततो॑
 वै दे॒वा व्य॑जयन्त। यदे॒तानि॑ ह॒वी॒ऽषिं॑ निरु॒प्यन्ते॒ विजि॑त्यै।
 नोत्त॑रवेदिमुप॑वपति। प॒शवो॑ वा उत्त॑रवे॒दिः। अजा॑ता इव
 ह्ये॒तर॑हि॒ प॒शवः॑॥१८॥

ऐदित्य॑शोचद्बुद्धर॑त्यब्रवीत्प्रति॒ष्ठया॑ जेष्य॒थेत्ये॒तर॑हि॒ प॒शवः॑॥ [२]

त्रि॒वृद्ध॑र्हिर्भवति। मा॒ता पि॒ता पु॒त्रः। तदे॒व तन्मि॑थुनम्।
 उल्बं॑ गर्भो॒ ज॒रायु॑। तदे॒व तन्मि॑थुनम्। त्रे॒धा ब॒र्हिः सन्न॑द्धं

भवति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। एकधा पुनः सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अस्मिन्नेव तेन लोके प्रति तिष्ठति। प्रसुवो भवन्ति। प्रथमजामेव पुष्टिमव रुन्धे। प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ। पृषदाज्यं गृह्णाति। पशवो वै पृषदाज्यम्। पशूनेवाव रुन्धे। पञ्चगृहीतं भवति। पाङ्गा हि पशवः। बहुरूपं भवति॥२०॥

बहुरूपा हि पशवः समृद्धौ। अग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। यदग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा एव तत्प्रजा यजमानः सृजते। नव प्रयाजा इज्यन्ते। नवानूयाजाः। अष्टौ हवींषि। द्वावाघारौ। द्वावाज्यभागौ॥२१॥

त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। यजमानो वा एककपालः। तेज आज्यम्। यदेककपाल आज्यमानयति। यजमानमेव तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एककपालः। पशव आज्यम्॥२२॥

यदेककपाल आज्यमानयति। यजमानमेव पशुभिः समर्धयति। यदल्पमानयेत्। अल्पा एनं पशवो भुञ्जन्त

उप॑तिष्ठेरन्। यद्ध॑हानये॑त्। ब॒हव॑ ए॒नं प॒शवोऽभु॑ञ्जन्त॑
 उप॑तिष्ठेरन्। ब॒ह्वानी॑या॒विः पृ॑ष्ठं कुर्यात्। ब॒हव॑ ए॒वैनं
 प॒शवो॑ भु॒ञ्जन्त॑ उप॑तिष्ठन्ते। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः।
 यदे॒क॑कपालस्याव॒द्येत्॥ २३ ॥

यज॑मानस्याव॒द्येत्। उ॒द्धा मा॒द्येद्यज॑मानः। प्र वा॑ मीयेत।
 स॒कृदे॒व हो॑त॒व्यः। स॒कृदि॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। हु॒त्वाऽभि॑
 जु॑होति। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं ग॑मयित्वा। तेज॑सा
 स॒म॑र्धयति। यज॑मानो वा ए॒क॑कपालः। सु॒व॒र्गो लो॒क
 आ॑हवनीयः॥ २४ ॥

यदे॒क॑कपालमाहवनीये जुहोति। यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं
 ग॑मयति। यद्ध॑स्तेन जुहुयात्। सु॒व॒र्गाल्लो॒काद्यज॑मान॒मव॑-
 वि॒ध्येत्। सू॒चा जु॑होति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॑ष्ट्यै।
 यत्प्रा॑ङ्म॒द्येत्। दे॒वलो॒कम॒भिज॑येत्। यद्दक्षि॑णा पि॒तृलो॒कम्।
 यत्प्र॒त्यक्॥ २५ ॥

रक्षा॑ंसि य॒ज्ञं ह॑न्युः। यदु॒दङ्गुः। म॒नुष्य॑लो॒कम॒भिज॑येत्।
 प्र॒ति॑ष्ठितो हो॒त॒व्यः। ए॒क॑कपालं वै प्र॒ति॑तिष्ठन्तं द्यावा॑पृथि॒वी
 अनु॑ प्र॒ति ति॑ष्ठतः। द्यावा॑पृथि॒वी ऋ॒तवः॑। ऋ॒तून् य॒ज्ञः। य॒ज्ञं

यजमानः। यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥२६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति। तान्येव तद्यजति। ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी सोमपानौ। तयोः परिधय आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥२७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्। प्रहृत्य परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बर्हिषि विषिञ्चन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै बर्हिः। रेतो वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहूय भक्षयन्ति। एतत्सोमपीथा ह्येते। अथो आत्मन्नेव रेतो दधते। यजमान उत्तमो भक्षयति। पशवो वै वाजिनम्। यजमान एव पशून्प्रतिष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको बहुरूपं भवत्याज्यभागौ पशव आज्यमवद्येदाहवनीयः प्रत्यक्तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यो भागधेयमेते चत्वारि च॥

[३]

प्रजापतिः सविता भूत्वा प्रजा असृजत। ता एनमत्यमन्यन्त। ता अस्मादपाक्रामन्। ता वरुणो भूत्वा प्रजा वरुणेनाग्राहयत्। ताः प्रजा वरुणगृहीताः। प्रजापतिं

पुनरुपाधावन्नाथमिच्छमानाः। स एतान्प्रजापतिर्वरुण-
प्रघासानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स प्रजा
वरुणपाशादमुञ्चत्। यद्वरुणप्रघासा निरुप्यन्ते॥२९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्र आसीत्।
सुव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो
वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीयां दक्षिणतो
वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं प्रसारयति।
तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिल्लोक उभयाबाहुः। यज्ञाभिजितुः
ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असम्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुप
वपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। पशून्वेवाव रुन्धे। अथो
यज्ञपरुषोऽनन्तरित्यै। एतद्ब्राह्मणान्येव पञ्च हवीर्षिः। अथैष
ऐन्द्राग्नो भवति। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी।
यदैन्द्राग्नो भवति॥३१॥

प्राणापानावेवाव रुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्।
यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति। ओजो बलमेवाव रुन्धे।
मारुत्यामिक्षा भवति। वारुण्यामिक्षा। मेषी च मेषश्च

भवतः। मिथुना एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। लोमशौ
भवतो मेध्यत्वाय॥३२॥

शमीपर्णान्युप वपति। घासमेवाभ्यामपि यच्छति।
प्रजापतिमन्नाद्यं नोपांनमत्। स एतेन शतेध्मेन हविषा-
ऽन्नाद्यमवारुन्धे। यत्परः शतानि शमीपर्णानि भवन्ति।
अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। सौम्यानि वै करीराणि। सौम्या खलु
वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्यावयति। यत्करीराणि भवन्ति।
सौम्ययैवाहुत्या दिवो वृष्टिमव रुन्धे। काय एककपालो
भवति। प्रजानां कन्त्वाय। प्रतिपूरुषं करम्भपात्राणि भवन्ति।
जाता एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। एकमतिरिक्तम्।
जनिष्यमाणा एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति॥३३॥

निरूप्यन्तै भवतो भवति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्॥ [४]

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हवींषि सादयति। दक्षिणायां
मारुतीम्। अपधुरमेवैनां युनक्ति। अथो ओजं एवासांमव
हरति। तस्माद्ब्रह्मणश्च क्षत्राच्च विशौऽन्यतोऽपक्रमिणीः।
मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवाव यजते। वारुण्योत्तरया।
अन्तत एव वरुणमव यजते। यदेवाध्वर्युः करोति॥३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छेयान्करोति।
 तत्पार्ष्णीयान्करोति। पत्नीं वाचयति। मेध्यामेवेनां करोति।
 अथो तप एवैनमुप नयति। यज्ञारं सन्तन्न प्रब्रूयात्।
 प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्।
 निर्दिश्यैवेनं वरुणपाशेन ग्राहयति॥३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अह्वैतैवेनाम्।
 यत्पत्नीं पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्।
 यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्यां
 सवीर्यत्वाय। यद्गामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव वरुणमव
 यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं
 वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव
 वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव
 यजते। शीर्षन्नधि निधाय जुहोति। शीर्षत एव वरुणमव
 यजते। प्रत्यङ्घ्रिं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्घ्रिः वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत

इत्याह। देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति
 वावैतदाह। वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा
 गृहीतस्यातिरिच्यते। तुषाँश्च निष्कासश्च। तुषैँश्च निष्कासेन
 चावभृथमवैति। वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपो-
 ऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रति-
 युतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते।
 अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमही-
 त्याह। समिधैवाग्निं नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो
 मयि धेहीत्याह। तेज एवाऽऽत्मन्यत्ते॥३९॥

कुरोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीक-
 वती तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानुभि भविष्यथेति।
 ते देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्।
 सोऽग्निरनीकवान्धस्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्य-
 जनयत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्ति।

अ॒ग्निमे॒वानी॑क॒वन्तु॑ स्वेन॑ भा॒ग॒धेये॑न प्रीणा॒ति।
 सौ॑ऽग्नि॒रनी॑क॒वा॒न्ध्वेन॑ भा॒ग॒धेये॑न प्री॒तः। च॒तु॒र्धाऽनी॑कानि
 जन॑यते। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॒रनी॑क॒वान्। तस्य॑ र॒श्मयो॒-
 ऽनी॑कानि। सा॒क॒ः सूर्ये॑णोद्य॒ता निर्व॑पति। सा॒क्षादे॒वास्मा॑
 अनी॑कानि जन॑यति। तेऽसु॑राः प॒राजि॒ता यन्तः॑। द्यावा॑पृथि॒वी
 उपा॑श्रयन्॥ ४१॥

ते दे॒वा म॒रुद्भ्यः॑ सा॒न्तप॒नेभ्य॑श्चरुं निर॑वपन्।
 तान्द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒वोभ॑यतः॒ सम॑तपन्। यन्म॒रुद्भ्यः॑
 सा॒न्तप॒नेभ्य॑श्चरुं निर्व॑पति। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒व तदु॑भयतो
 यज॑मानो भ्रातृ॒व्यान्ध्व॑सन्त॑पति। म॒ध्यन्दि॑ने निर्व॑पति। तर्हि
 हि तेक्षि॑णं तप॑ति। च॒रुर्भ॑वति। स॒र्वत॑ ए॒वैना॒न्ध्व॑सन्त॑पति। ते
 दे॒वाः श्वो॑वि॒ज॒यिन्ः सन्तः॑। सर्वा॑सां दु॒ग्धे गृ॑हमे॒धीयं॑ च॒रुं
 निर॑वपन्॥ ४२॥

आशि॑ता ए॒वाद्योप॑वसाम। कस्य॑ वाऽहे॒दम्। कस्य॑ वा
 श्वो भ॑वि॒तेति॑। स श्रु॒तोऽभ॑वत्। तस्याहु॑तस्य॒ नाश॑जन्। न
 हि दे॒वा अहु॑तस्या॒श॒जन्ति॑। तेऽब्रु॑वन्। कस्मा॑ इ॒म॒ः हो॑ष्याम
 इति॑। म॒रुद्भ्यो॑ गृहमे॒धिभ्य॑ इत्य॑ब्रुवन्। तं म॒रुद्भ्यो॑ गृहमे॒धिभ्यो॑-

ऽजुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्ध्यो
गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो
भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यं तत्। पाकत्रा वा
एतत्क्रियते। यन्नेध्माबर्हिर्भवति। न सामिधेनीरन्वाहः॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद।
पशुमान्भवति। आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी
नान्तरंति। मरुतो गृहमेधिना यजति। भागधेयेनैवैनाथ्समर्ध-
यति। अग्निं स्विष्टकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडा॑न्तो भवति।
पशवो वा इडा॑। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडा॑न्तो भवति द्वे च॥—————[६]

यत्पत्नी गृहमेधीयस्याश्जीयात्। गृहमेध्ये॑व स्यात्। वि
त्वंस्य यज्ञ ऋध्येत। यन्नाश्जीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य
यज्ञो व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्जीयात्। गृहमेध्ये॑व
भवति। नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जता।
अनु वत्सानवासायन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु

लो॒कम॑वि॒त्वा। अ॒सुरा॑न्पुन॑रगच्छत्। गृ॒हमे॒धीये॑ने॒ष्ट्वा। आ॒शि॒ता
भ॑वन्ति। आ॒ञ्ज॒तेऽभ्य॑ञ्ज॒ते॥४७॥

अनु॑ वृ॒थ्सान् वा॑सयन्ति। भ्रातृ॑व्यायै॒व तद्य॑ज॒मानः॑ क्षुधं॑
प्रहि॑णोति। ते दे॒वा गृ॒हमे॒धीये॑ने॒ष्ट्वा। इन्द्रा॑य निष्का॒सं न्य॑दधुः।
अ॒स्माने॒व श्व इन्द्रो॑ निहि॑तभाग उपाव॑र्तितेति। तानिन्द्रो॑
निहि॑तभाग उ॒पाव॑र्तत। गृ॒हमे॒धीये॑ने॒ष्ट्वा। इन्द्रा॑य निष्का॒सं
निद॑ध्यात्। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑ निहि॑तभाग उ॒पाव॑र्तते। गा॒र्ह॒पत्ये॑
जुहो॑ति॥४८॥

भा॒ग॒धेये॑नै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयति। ऋष॑भमा॒ह्वय॑ति। व॒ष॒ट्कार॑
ए॒वास्य॑ सः। अथो॑ इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॑र्यं यज॑मानो भ्रातृ॑व्यस्य
वृ॒द्धे। इन्द्रो॑ वृ॒त्रꣳ ह॒त्वा। परा॑ꣳ परा॒वत॑मगच्छत्।
अपा॑राध॒मिति॑ मन्य॑मानः। सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं वैदि॑ष्य॒तीति॑।
तैऽब्रु॑वन्म॒रुतो॑ वरं॑ वृ॒णाम॑हे॥४९॥

अथ॑ व॒यं वे॒दाम। अ॒स्मभ्य॑मे॒व प्र॑थ॒मꣳ ह॒विर्नि॑रुप्याता
इति॑। त ए॒नम॑ध्य॒क्रीड॑न्। तत्क्री॒डिना॑ꣳ क्रीडि॑त्वम्।
यन्म॒रुद्भ्यः॑ क्री॒डिभ्यः॑ प्र॑थ॒मꣳ ह॒विर्नि॑रुप्य॒ते विजि॑त्यै।
सा॒कꣳ सूर्ये॑णोद्य॒ता निर्व॑पति। ए॒तस्मि॑न्वै लो॒क इन्द्रो॑

वृत्रमहन्त्समृद्धौ। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवींषि। एतद्वाह्मण
ऐन्द्राग्रः। अथैष ऐन्द्रश्चरुर्भवति॥५०॥

उद्धारं वा एतमिन्द्र उदहरत। वृत्रं हत्वा। अन्यासु
देवतास्वधिं। यदेष ऐन्द्रश्चरुर्भवति। उद्धारमेव तं यजमान
उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधिं। वैश्वकर्मण एकंकपालो भवति।
विश्वान्येव तेन कर्माणि यजमानोऽव रुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेऽभ्यञ्जते जुहोति वृणामहे भवत्यष्टौ च॥—————[७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुण-
प्रघासैर्वरुणपाशादमुञ्चत्। साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै
रुद्रं निरवादयत्। पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकमगमयत्।
यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता
वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधैः प्रतिष्ठापयति।
त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती
निर्वपति। दक्षिणावृद्धिं पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत
एवोपवीय निर्वपेत्। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। अथो
यदेव दक्षिणार्धेऽधि श्रयति। तेन दक्षिणावृत्त्। सोमाय

पितृमते पुरोडाशं षट्कपालं निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः
पितृमान्॥५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा
वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ
पुरुषः प्रमीयते। सौऽस्यामुष्मिल्लोके भवति। बहुरूपा धाना
भवन्ति। अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो
मन्थम्। अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवाच्यायै दुग्धे भवति। सा हि
पितृदेवत्यं दुहे। यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो देवानाम्।
अर्धः पितृणाम्। अर्ध उपमन्थति। अर्धो हि पितृणाम्।
एकयोपमन्थति॥५५॥

एका हि पितृणाम्। दक्षिणोपमन्थति। दक्षिणावृद्धि
पितृणाम्। अनारभ्योपमन्थति। तद्धि पितृन्गच्छति।
इमान्दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते।
चतुः स्रक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता
भवति॥५६॥

खाता हि देवानाम्। मध्यतोऽग्निराधीयते। अन्ततो

हि देवानां माधीयते। वर्षीयानिध्म इध्माद्भवति
 व्यावृत्त्यै। परिश्रयति। अन्तरहितो हि पितृलोको
 मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्। तद्देवानाम्। यदन्तरा।
 तन्मनुष्याणाम्॥५७॥

यत्समूलम्। तत्पितृणाम्। समूलं बर्हिर्भवति व्यावृत्त्यै।
 दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धिं पितृणाम्। त्रिः पर्येति। तृतीये
 वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः पर्येति।
 षट्सम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा
 गृहीयात्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। यन्न गृहीयात्।
 अनायतनः स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति।
 नानायतनः। यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यन्न परिदध्यात्।
 रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधीं परिदधाति।
 रक्षसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।
 यत्रीणि त्रीणि हवींष्युदाहरैयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं
 प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वश्चः

प्रमीयते। क॒शिपुं क॒शिप॒व्याय। उ॒प॒ब॒र्हणमु॒प॒ब॒र्ह॒ण्याय।
 आ॒ञ्जनमा॒ञ्ज॒न्याय। अ॒भ्य॒ञ्जनम॒भ्य॒ञ्ज॒न्याय। य॒थाभा॒गमे॒-
 वैना॑न्प्रीणाति॥६०॥

नि॒र॒व॒द॒य॒ते पि॒तृ॒मा॒नं॒ग्नि॒ष्वा॒न्ता ए॒क॒यो॒पं म॒न्थ॒त्य॒खा॑न्ता भ॒व॒ति म॒नु॒ष्या॑णां प॒द्य॒न्ते परि॒द॒ध्या॒न्मी॒य॒ते

प॒ञ्च च॥

[८]

अ॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स॒मि॒ध्य॒मा॒ना॒यानु॑ ब्रूहीत्या॑ह।
 उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चेज्यन्ते॑। ए॒का॒म॒न्वा॑ह। ए॒का॒ हि
 पि॒तृ॒णाम्। त्रि॒र॒न्वा॑ह। त्रि॒र॒हि दे॒वाना॑म्। आ॒घ्रा॒रा॒वा॒घ्रा॒र॒य॒ति।
 य॒ज्ञ॒प॒रु॒षो॒र॒न॒न्तरि॑त्यै। ना॒र्षे॒यं वृ॑णीते। न हो॒ता॒रम्॥६१॥

यदा॑र्षे॒यं वृ॑णीत। यद्धो॒ता॒रम्। प्र॒मा॒यु॒को य॒ज॑मानः स्यात्।
 प्र॒मा॒यु॒को हो॒ता॑। तस्मा॒न्न वृ॑णीते। य॒ज॑मानस्य हो॒तु॒र्गोपी॒थाय॑।
 अप॑ ब॒र्हिषः॑ प्र॒या॒जान् य॑जति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जा ए॒व
 मृ॒त्यो॒रु॒थ्सृ॑जति। आ॒ज्य॒भा॒गौ य॑जति॥६२॥

य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तरै॑ति। प्रा॒ची॒ना॒वी॒ती सोमं॑ यजति।
 पि॒तृ॒दे॒व॒त्या॑ हि। ए॒षाऽऽहु॑तिः। प॒ञ्च॒कृ॒त्वोऽव॑ द्यति। प॒ञ्च ह्ये॒ता
 दे॒वताः॑। द्वे पु॒रोऽनु॒वा॒क्ये। या॒ज्या दे॒वता॑ व॒षट्कारः॑। ता ए॒व
 प्री॑णाति। स॒न्त॒त॒म॒व॑ द्यति॥६३॥

ऋतूनां सन्तत्यै। प्रैवैभ्यः पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽऽह।
 प्रणयति द्वितीयया। गमयति याज्यया। तृतीये वा इतो
 लोके पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽत्यानयति।
 रात्रियै द्वितीयया। ऐवैनान् याज्यया गमयति। दक्षिणतो-
 ऽवदाय। उदङ्मुक्तिं क्रामति व्यावृत्त्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति।
 स्वधा नम इति वर्षद्गरोति। स्वधाकारो हि पितॄणाम्।
 सोममग्रे यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्तं
 यजति। संवत्सरो वै सोमः पितृमान्। संवत्सरमेव
 तद्यजति। पितृन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति।
 पितृन्ग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः।
 ते पितरोऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं
 यजति। य एव पितॄणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्तै
 तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा
 तृतीयात्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र

पितरो यथाभा॒गं म॑न्दध्व॒मित्या॑ह। ह्री॒क्वा हि पि॒तरः॑। उदंश्चो॑
निष्क्रा॑मन्ति। ए॒षा वै म॑नु॒ष्याणां॑ दिक्। स्वामे॒व तदि॑शमनु॒
निष्क्रा॑मन्ति॥६७॥

आ॒ह॒व॒नीय॑मुप॒तिष्ठ॑न्ते। न्ये॒वास्मै॑ तद्ध्व॒वते। यत्स॒त्याह॑व॒नीये॑।
अथा॒न्यत्र॑ चर॑न्ति। आ॒तमि॑तोरुप॒तिष्ठ॑न्ते। अ॒ग्निमे॒वोप॑द्र॒ष्टारं॑
कृ॒त्वा। पि॒तृन्नि॒रव॑दयन्ते। अन्तं॒ वा ए॒ते प्रा॒णानां॑ गच्छन्ति।
य आ॒तमि॑तोरुप॒ तिष्ठ॑न्ते। सु॒स॒न्द॒शं त्वा व॒यमि॑त्याह॥६८॥

प्रा॒णो वै सु॑स॒न्द॒क्। प्रा॒णमे॒वाऽऽत्म॑न्दध॒ते। योजा॒ न्विन्द्र॑
ते॒ हरी॑ इत्या॑ह। प्रा॒णमे॒व पुन॑रयु॒क्त। अक्ष॑न्नमी॒मद॑न्त॒ हीति॑
गा॒र्हप॑त्यमुप॒तिष्ठ॑न्ते। अक्ष॑न्नमी॒मद॑न्ताथ॒ त्वोप॑तिष्ठामह॒ इति॑
वावै॑तदा॑ह। अमी॑मदन्त॒ पित॑रः॒ सोम्या॑ इत्य॒भि प्र॑पद्यन्ते।
अमी॑मदन्त॒ पित॑रोऽथ॒ त्वाऽभि॑ प्र॒पद्या॑मह॒ इति॑ वावै॑तदा॑ह।
अ॒पः परि॑षिञ्चति। मा॒र्जय॑त्ये॒वैनान्॑॥६९॥

अथो॑ त॒र्पय॑त्ये॒व। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। य ए॒वं
वेद॑। अ॒पं ब॑र्हिषावनूया॒जौ य॑जति। प्र॒जा वै ब॑र्हिः।
प्र॒जा ए॒व मृ॒त्योरु॑त्सृजति। च॒तुरः॑ प्रया॒जान् य॑जति।
द्वा॒वनूया॑जौ। षट्त्स॒म्पद्य॑न्ते। षड्वा॒ ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व

प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते। न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत।
यत्संयाजयेयुः। प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न
संयाजयन्ति। पत्नियै गोपीथाय॥७०॥

होताऽर्माज्यभागौ यजति सन्ततमवदद्यति व्यावृत्त्यै बर्हिषदौ यजति तमेव तद्यजत्यनु

निष्क्रामन्त्याहेनानृतवो नव च॥ [९]

प्रतिपूरुषमेककपालां निर्वपति। जाता एव प्रजा
रुद्रान्निरवदयते। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव
प्रजा रुद्रान्निरवदयते। एककपाला भवन्ति। एकधैव रुद्रं
निरवदयते। नाभिघारयति। यदभिघारयेत्। अन्तरवचारिणः
रुद्रं कुर्यात्। एकोल्मुकेन यन्ति॥७१॥

तद्धि रुद्रस्य भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रुद्रस्य
दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रो वा अपशुकाया
आहुत्यै नातिष्ठत। असौ ते पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्।
यमेव द्वेष्टि। तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्।
आखुस्ते पशुरिति ब्रूयात्॥७२॥

न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति। नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति।
एष वा अग्नीनां पङ्क्तिशो नाम। अग्निवत्येव जुहोति। मध्यमेन

पुर्णेन जुहोति। सुगृध्येषा। अथो खलु। अन्तमेनैव होतव्यम्।
अन्त एव रुद्रं निरवदयते॥ ७३॥

एष ते रुद्र भागः सह स्वस्त्राऽम्बिकयेत्याह। शरद्वा
अस्याम्बिका स्वसा। तथा वा एष हिनस्ति। यः हिनस्ति।
तयैवैनः सह शमयति। भेषजङ्गव इत्याह। यावन्त
एव ग्राम्याः पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवाम्ब
रुद्रमदिमहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते॥ ७४॥

त्र्यम्बकं यजामह इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति
वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगस्य लीप्सन्ते। मूतैकृत्वा-
ऽऽसंजन्ति। यथा जनं यतेऽवसं करोति। तादृगेव तत्।
एष ते रुद्र भाग इत्याह निरवन्त्यै। अप्रतीक्षमा यन्ति। अपः
परिषिञ्चति। रुद्रस्यान्तरहित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते।
ये त्र्यम्बकैश्चरन्ति। आदित्यं चरुं पुनरेत्य निर्वपति। इयं
वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥ ७५॥

यन्ति ब्रूयान्निरवदयते शास्ते सिञ्चति पदं॥ [१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सोऽग्निर्यत्पत्नी
वैश्वदेवेन ता वरुणप्रघासैरग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं दश॥ १०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वृत्सो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यद्ग्नयेऽनीकवत उद्धारं वा
 अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः॥ ७५॥
 अनुमत्यै प्रति तिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
 प्रपाठकः समाप्तः॥